

УДК: 82.091:556]:[821.111+821.111(73)

Старшова Оксана
(Миколаїв)

Роль водного простору у дискурсі вигнання («Буря» В. Шекспіра та «Заблукалий у кімнаті сміху» Дж. Барта)

Ситуація творця на безлюдному острові послужила приводом для зіставлення п'єси англійського драматурга та експериментальної збірки оповідань американського письменника. Попри значення культурного символізму води як інструменту смерті/відновлення, водний простір також розглядається як засіб відокремлення від соціуму і реактуалізації ідентичності героя. Через необхідність опанування стихіями та світом магії Просперо навчається насамперед підкорювати власну пристрасть, що приводить його до відмови від ідеї помсти. Усамітнення анонімного менестреля дозволило йому переосмислити сенс творчості, відмовитися від наслідування традиції і набути власного авторського голосу. Вигнання на острові, оточеному водою, породило оптимістичний дискурс трансформацій і духовного оновлення. В оповіданні Джона Барта «Аноніміада» водний простір також інтерпретується як безмежний та позачасовий локус існування Літератури.

Ключові слова: дискурс вигнання, травма переміщення, водний простір, менестрельське шоу.

Ім'я Шекпіра у багатьох викликає захоплення і здивування – не через офіційний статус його як національного англійського драматурга та поета, а саме через внутрішні смисли та наповненість його текстів. Для нього виявилось можливим в межах певного окремого корпусу текстів (дискусії про авторство не скасовують наявність певної цілісності) створити цілий комплекс

архетипових образів, які з надзвичайною потужністю відображають людські пристрасті, емоції, свідомі або приховані бажання, типи стосунків. Причому мовою, яка охоплює майже всі аспекти людського досвіду, повсякдення та Всесвіту взагалі, природного світу явищ. Одна з універсалій людського існування, увага до якої вписує творчість Шекспіра в ряд великих творів від Гомера до Дж. Джойса, – це визначення людиною свого місця у Всесвіті. Варіантів тут безліч: вічний мандрівник у пошуках пригод і пізнання, блукач, позбавлений власної домівки внаслідок покарання; людина, міцно закорінена у власному домі, оточенні, минулому, або людина, що прагне віднайти свій дім, повернутися додому; вигнанець, той, що пристосовується жити поза межами або той, що опирається чужій реальності, і т. д. У «Бурі» створено образ вимушеного вигнанця, який навчається підкорювати собі світ і перетворювати чужу реальність на фантазійну вигадку, наповнену чудесними створіннями, музичними звуками, атмосферою легкості та спокою.

Тема вигнання і створення нового світу перебуває у самій серцевині американського світосприйняття – адже американська нація (принаймні, її домінантна пуританська складова) починається з травми переміщення, втрати рідної, але ворожої домівки заради освоєння незнайомого, але так само ворожого простору. Вода насамперед створює семантичне поле шляху, а також небезпеки – найпершу трудність становить подолання стихії неосяжного океану, який вимагає витримки, безкінечної віри і сміливості; вода також позначає (майже нездоланий) межовий простір між світами, що унеможливорює повернення і стає символом вигнання; через водний простір відбувається і очищення та хрещення у нову реальність, а відтак і позбавлення від всього старого та обмежуючого. Ці та інші значення води

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

ми можемо знайти у багатьох творах літератури, в якій присутній елемент наближення до / відкриття Америки. В. Маяковський у циклі віршів про Америку¹ долає бурхливий океан революційних перетворень, щоб дістатися до футуристичного світу технологічних досягнень, стихія води втілює його прагнення долучитися до оновлень, які перевищують відомі можливості людини. У романі «Чарівна казка Нью-Йорка» Джемса Патріка Данліві² вода породжує смерть і зумовлює взаємне відторгнення героя і міста – Крістіан прибуває до непривітного Нью-Йорка разом з труною дружини, яка померла під час подорожі. Василь Махно у віршах про Нью-Йорк³ прощається з Європою завдяки масиву океану, перетворюється на рибу – символ Христа як носія духовних цінностей, стає мандрівним Одисеєм, що несе Слово, щоб опинитися у незатишній, холодній атмосфері зимового Нью-Йорку, оточеного водою, пройнятого криком чайок. Для багатьох імігрантів і породжених творчою уявою літературних героїв Америка постає місцем добровільного або насильницького вигнання, у будь-якому разі їм доводиться пересуватися чи то заради втечі, чи то в пошуках нового кращого життя. Утім, імігрантський наратив, пов'язаний з травматичним досвідом відкриття та освоєння Америки потребує окремого дослідження. Дану роботу зосереджено на образі поета у вигнанні, створеному метром американського постмодернізму Джоном Бартом. Йдеться про експериментальну збірку 1968 року

---

¹ *Маяковский В.В.* Стихи об Америке // *Маяковский В.В.* Сочинения в двух томах, т. 1. – М. : Правда, 1987. – С. 274-344.

² *Donleavy J.P.* A fairy tale of New York. – New York : The Atlantic Monthly Press, 1989. – 341 p.

³ *Махно В.* 38 віршів про Нью-Йорк і дещо інше. – Київ : Критика, 2004. – 128 с.

«Заблукалий у кімнаті сміху» (“Lost in the Funhouse”)⁴, а точніше про заключне оповідання збірки «Аноніміада» (“Anonymiad”), хоча всі інші слугують тут заднім планом і джерелом смислів.

Приводом для зіставлення Шекспірової «Бурі» та оповідання Дж. Барта послужила не лише схожість ситуацій покинутості на безлюдному острові та спроб освоїти цей простір за допомогою магії. Обидва твори, умовно кажучи, написані у подібні межові періоди розвитку культури: бароко та постмодернізму. Звідси і ілюзорність або магичність подій, і певна хаотичність або фрагментарність структури, і метафоричність мови, і в певних аспектах теми творів, і модальність показування / розказування історії. «Заблукалий у кімнаті сміху» – одна з небагатьох перекладених хоча б російською мовою книг Джона Барта, «Аноніміада» – значно менше обговорюється літературною критикою, ніж оповідання, розташовані на початку книги. Між тим, саме тут утворюється семантична кода, яка збирає в цілісність усі текстові фрагменти, оскільки головною темою збірки, яка прочитується саме через зіставлення оповідань з різними модальностями, наративними голосами і подієвою наповненістю, є формування творчої особистості письменника, набуття особистого авторського голосу і формування власної концепції мистецтва. Книга «Заблукалого» відбувається також як надзвичайно поліфонічний текст, який пародіює або вступає в діалог з багатьма культурними текстами: збірка в цілому обертається навколо «Портрета митця замолоду» Джеймса Джойса, але тут «працюють» також текстові фрагменти казок (“Once upon a time there was a story that began”), міфів (“Echo”, “Glossolalia”), підліткової літератури (“Ambrose His Mark”, “Water-Message”, “Lost

---

⁴ *Barth J. Lost in the funhouse: fiction for print, tape, live voice.* – New York : Anchor Books, 1988. – 205 p.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

in the Funhouse”), «Одисеї» та «Іліади» (“Menelaiad”), екзистенціалістського наративу (“Night-Sea Journey”), літературної саморефлексивної прози (“Autobiography”, “Title”, “Life-Story”).

«Аноніміада» – це легенда про безіменного поета, якого внаслідок придворних інтриг обманом заманюють на безлюдий острів і залишають там з дев'ятьма амфорами-музами, наповненими вином. Герой пише свою оповідь на шкірах кіз, яких він ловить на острові, випиває вино з амфор і відправляє амфори зі своїми текстами у море. Оповідь складається із Вступу (“Headpiece”), основної частини і Закінчення (“Tailpiece”), де власне розповідається історія поета, починаючи з його життя в Арголісі і до теперішнього часу на острові. З його самохарактеристик читач дізнається, окрім всього іншого, що він ніколи не був традиційним поетом, а дивакуватим і простакуватим менестрелем. Це називання «менестрель» має додаткові смисли, оскільки асоціюється зі специфічно американським театром менестрелів, що виник у ХІХ столітті, в якому білі актори у чорному гримі виконували ролі дурників і блазнів. Це суто розважальне шоу мало смішити публіку через демонстрацію недоумкуватості акторів. Його расистський присмак зумовив недовге існування такого роду розваг, проте важливим залишився образ наївного менестреля, яким був анонімний поет у придворному житті і залишався більшу частину свого перебування на острові. Щоправда, герой Дж. Барта долає свою обмеженість, усамітнення сприяє трансформації його творчої сутності від довірливого наслідувача традиційної поезії до екзистенційного автора, існуючого разом з і у своєму тексті, який перебуває у невпинному сумніві щодо свого майбутнього як автора текстів і творця світів.

Одна з функцій водного простору, що зближує «Аноніміаду» з «Бурею», полягає у відокремленні від соціуму і можливості усамітнення, а відтак і переосмислення своєї ідентичності та свого минулого. Людина отримує час для самозанурення, свободу від умовностей і необхідність пристосування до нової реальності. Дискурс вигнання, негативний за назвою, виявляється сповненим оптимізму: переживши первісну травму зіткнення з невідомим, людина отримує екзистенційну свободу створення себе наново у новому контексті. Водорозділ унеможлиблює повернення назад і стає інструментом для перетворень.

Просперо оволодіває островом, його істотами, а найголовніше – магією, завдяки якій навчається підкорювати стихії, щоб врешті-решт провести складний обряд помсти, а насправді пройти власну ініціацію – навчитися підкорювати власну пристрасть та емоційність, позбавитися імпульсивності і навчитися приймати людину такою, як вона є у своїй величі, красі та ницості. Тож буря морська символізує і вирування душевних поривів: як Просперо використовує бурю для своєї помсти-прощення, так він і опановує свій внутрішній світ.

В «Аноніміаді» сутнісні трансформації героя-наратора представлені через іронічну модальність і відбуваються в іншому регістрі. Анонімний менестрель опановує не стільки острів, скільки врешті-решт власну творчу майстерність. Його травма пов'язана насамперед з відокремленням від соціуму, а дійсність острова відторгнення не викликає – навпаки, менестрель потрапляє в ідилічний простір прекрасної природи, де бігають козочки, а вино з амфор-муз слугує постійним джерелом натхнення. Для нього проблема полягає в іншому – у відсутності слухачів, і саме це спричинює

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

творчу кризу поета, але знову ж лише для того, щоб він пройшов власну ініціацію в мистецтво Слова.

В «Аноніміаді» значення водного простору значно розширюється: після запліднення амфор письмом і сім'ям поета (амфора виступає як символ утроби, материнського лона) вони відправляються у безмежний та позачасовий простір океану. Ці закодовані послання шукають свого реципієнта серед численних можливих читачів в усьому світі. Тут варто згадати інше оповідання збірки «Водне послання» (“Water Message”), де хлопчик віднаходить у морі пляшку з текстом всередині, але текст неповний – час та вода зтерли зміст, залишивши лише зверення на початку “To Whom It May Concern” та фінальний підпис “Yours Truly”. Це провокує юного героя на пошуки слів та смислів, саме через цю ініціацію словом він стає письменником і автором «Заблукалого у кімнаті сміху». Так Дж. Барт втілює свою ідею циклічності літератури, відсутності її лінійного розвитку, адже кожний новий текст органічно вписується у весь літературний простір, за необхідності заповнюючи існуючі лакуни.

Інша літературна проблема, яка іронічно представлена Дж. Бартом у збірці, пов'язана з встановленням ступеню присутності автора у своєму тексті та його авторитетності у володінні значеннями. Амфори із закодованими посланнями час від часу повертаються до анонімного менестреля, але він не здатен їх прочитати. Варіантів тут може бути два: або інші читачі перекодували тексти, додавши нових смислів, або автор змінився настільки, що не співпадає із собою колишнім. Сенс літературного коду полягає не в тому, щоб він був доступним лише для одного читача, анонімний менестрель відпускає свої творіння саме для того, щоб їх можна було прочитати у будь-якому просторі і часі, а відтак, щоб вони могли розширити до

нескінченності поле свого існування. Цим позачасовим простором існування історій стає вода.

Таким чином, культурний символізм води як інструменту смерті та джерела очищення у В. Шекспіра та у Дж. Барта набуває реалізації через модус вигнання. Вода служить засобом відокремлення від людей, а отже, і зняття, звільнення від соціальних та моральних конвенцій. Оволодіння зовнішнім – водним простором у всіх його іпостасях (руйнівних стихій та плину потоків) набуває значення у його переносі на внутрішнє – підкорення власних пристрастей, магії, набуття літературної майстерності. У всій своїй поліфункціональності та багатозначності вода сприяє народженню нової духовної сутності та/або творчого піднесення. У Джона Барта водний простір розглядається також як місце існування Літератури, як безмежний і безчасовий потік, який породжує, змінює, а головне НЕСЄ Слово.